

RESUMO

Neste artigo analízanse algunhas características lingüísticas da fala da parroquia de Queizán partindo da información subministrada polos textos orais recollidos nas gravacións que se lle realizaron a unha decena de veciños e veciñas, a mediados da década dos oitenta do século pasado.

O estudo céntrase nos fenómenos fonolóxicos, aínda que se comentan algunhas variantes morfolóxicas que afectan ao número dos substantivos ou ao sufixo diminutivo *-iño* e que teñen moita repercusión na dialectoloxía galega.

A fonética sintáctica, tradicionalmente bastante esquecida nas pescudas lingüísticas, constitúe un aspecto importante no ámbito da lingua oral; porque os falantes non emitimos sons illados, senón que encadeamos palabras en frases. Polo tanto, estas concorrencias provocan a perda de fonemas e dun xeito especial no vocalismo átono.

PALABRAS CLAVE

Fala, fonema, vocalismo, consonantismo, fonética sintáctica.

1 INTRODUCCIÓN

No mes de febreiro de 1966, o profesor Constantino García, tomou posesión da cátedra de Filoloxía Románica na Universidade de Santiago que se acababa de crear. A partir desta data, e baixo a súa dirección, levouse a cabo un ambicioso proxecto de recolleita de léxico en todo o territorio lingüístico galego que deu lugar á redacción de abondosas tesinas de falas do mundo rural e mariñeiro.

Estes estudos, realizados a fins dos anos sesenta e na década dos setenta do século pasado, van ser basicamente vocabularios léxicos que, ás veces, podían conter unha breve caracterización lingüística e algúns textos do lugar analizado.

Froito destes traballos, o departamento de Filoloxía Románica elaborou un cuestionario gramatical e léxico por campos semánticos para o Atlas Lingüístico Galego (ALGa) que serviu de base para as investigacións de campo, tanto do ALGa como de posteriores pesquisas universitarias.

Castro Castedo, Xosé Manuel

xose.manuelcastro@edu.xunta.es

Licenciado en Filoloxía Hispánica pola USC

Profesor de Ensino Secundario no IES Ánxel Fole (Lugo)

Este artigo vai dedicado aos meus pais que me transmitiron a fala e dun xeito especial, aos veciños e veciñas da parroquia de Queizán, moitos deles xa finados, que me permitiron gravar e recoller por escrito os textos orais.

Nos anos oitenta mudou a orientación das memorias de licenciatura das falas galegas, pois vanse centrar na análise fonética e morfolóxica do galego dunha parroquia ou dun concello, acompañada da transcripción de textos que servían de fonte e base para a descrición gramatical.

Nesta liña investigadora naceu en min a idea de realizar o estudo da fala de Queizán. Nos veráns de 1984 e 1985, aproveitando as vacacións, realice a recollida de campo coa gravación de numerosos textos orais de veciños e veciñas da parroquia que me serviron para exemplificar e demostrar as características lingüísticas propias do territorio examinado. E o 23 de xullo de 1986 presentei e defendín na Facultade de Filoloxía da Universidade de Santiago a memoria de licenciatura, *O galego en Queizán (O Corgo)*, que recibiu a cualificación de sobresaliente polo tribunal composto polos profesores Antón Santamarina (presidente), Mercedes Brea, Manuel Taboada, Ramón Baltar (vogais) e Manuel González (director). Esta tesina, aínda hoxe inédita, contén un estudo da fonética e do léxico propios da fala da parroquia de Queizán a partir dos textos orais transcritos.

O artigo que estou a presentar agora baséase obviamente na investigación que levei a cabo hai xa vinte e cinco anos, aínda que procurei actualizar algúns aspectos que puidesen perder vixencia ou ficar obsoletos.

Se se lle pregunta hoxe a calquera falante do noso territorio lingüístico por onde se fala mellor o galego, vai optar, xeralmente, por unha zona o máis afastada posible do lugar no que vive ou polo que se move habitualmente. E isto é doadamente comprensible pola visión pexorativa que os falantes galegos teñen da súa variante lingüística. Por outra banda, na actualidade os falantes menores de 40 anos, que tiveron a oportunidade de se formaren no galego dentro da etapa da

escolaridade obrigatoria, vense interferidos pola variedade estándar, polo que non serían os informantes axeitados para unha análise da súa variedade diatópica ou xeográfica. No noso caso, os informantes escollidos eran maiores de 50 anos, nativos da parroquia e a maioría viviron sempre na casa na que naceron.

Antiga escola da Granda, convertida hoxe en sede da Asociación de Veciños Bidueiros de Queizán

2 VOCALISMO

O galego, que é unha das linguas románicas máis conservadoras, mantén o sistema vocálico do latín vulgar, ao non ditongaren as vogais medias abertas tónicas como sucede no castelán. Por iso, o galego de Queizán, do mesmo xeito que o do resto das falas galegas e o do galego estándar, posúe un sistema vocálico tónico que consta de sete fonemas pola pertinencia da oposición aberto/pechado producida nas vogais de abertura media [ɛ] / [e], [ʊ] / [o].

Con todo, no noso sistema vocálico tónico influen factores externos que alteran as solucións previstas. Estes factores, que actúan sobre a vogal tónica pechándoa un grao, poden ser a vogal final, unha consoante nasal ou un elemento iode.

2.1 ALTERACIÓN DO TIMBRE ɛ, ʊ TÓNICOS POR INFLUXO DE VOGAL -O FINAL

As vogais [ɛ], [ʊ] medioabertas tónicas, procedentes de Ē, Ō breves tónicas latinas, poden alterar o seu timbre pasando a realizarse como

pechadas por efecto dun -o en posición final de palabra. Este fenómeno é coñecido co nome de metafonía nominal e dáse noutras moitas falas galegas e tamén no portugués¹. Algúns exemplos deste influxo metafónico recollido na nosa fala son: *medo, nobelo, esterco, dono*.

Hai casos nos que a variación xenérica do substantivo propicia unha oposición na vogal tónica; pois, mentres que no masculino funciona a metafonía, no feminino mantense a vogal tónica co timbre aberto: *sogro / sugra, testo / testa*.

Pero nos textos colectados tamén atopamos mostras sen metafonizar, é dicir, nomes que manteñen o timbre aberto na vogal tónica a pesar de teren un -o final: *xugo, vello, curvo, ullo, nuvo, hurto, cuitelo*.

A exemplificación aducida demostra que na fala de Queizán o fenómeno da metafonía nominal é irregular.

2.2 ALTERACIÓN DO TIMBRE ɛ, ʊ TÓNICOS POR INFLUXO DE CONSOANTE NASAL

A nosa fala, fronte á área dos Ancares de León e fronte a outras linguas romances como o portugués e o francés, non ten vogais nasais²; pero unha consoante nasal que estea situada despois da vogal tónica medioaberta pode provocar a alteración do seu timbre pechándoa un grao.

A tendencia ao peche da vogal tónica por efecto dunha consoante nasal atopámola no latín dialectal de Italia, e máis tarde xeneralizada no latín vulgar³. Nas linguas máis próximas xeográfica e lingüisticamente ao galego, como o castelán ou o portugués, detéctase o mesmo fenómeno⁴.

Tendo en conta que na nosa fala, coma noutras falas do país, aínda que con resultados

(1) Para o portugués véxase WILLIAMS, *Do latim ao portugués*, §§ 34.8 e 37.5. E para outras falas galegas A. PORTO DAPENA, *El gallego hablado en la comarca ferrolana*, pp. 27 e 55 e ss., e M. TABOADA, *El habla del valle de Verín*, pp 66-68.

(2) Para a área ancaresa véxase FERNÁNDEZ REI, F. "Textos do galego exterior: Piantón (A Veiga – Oviedo), Paradesca do Bierzo (León) e Lubián (Zamora). Caracterización lingüística" en *Homenaje a Álvaro Galmés de Fuentes*, Madrid: Gredos, 1985, p. 183. E para as vogais nasalizadas en portugués véxase WILLIAMS, op. cit. § 101.1.

(3) Véxase V. VÄÄNÄNEN, *Introducción al latín vulgar*, § 54.

(4) Para o castelán véxase R. MENÉNDEZ PIDAL, *Manual de gramática histórica*, § 13.4 e para o portugués WILLIAMS § 34.9 e 37.6.

diverxentes, a nasal só actúa sobre as vogais [ɛ], [ʊ] tónicas, vou facer unha análise do tema seguindo a estruturación que fixo Manuel Taboada para a fala do val de Verín.

2.2.1 Alteración do timbre ɛ tónico por influxo de nasal

Cómpre estudar por separado cada unha das vogais medias, porque a nasal non inflúe coa mesma forza. Pódese afirmar que se observa unha tendencia maior a manter o timbre aberto, de acordo coa etimoloxía, nos resultados de Ě tónico latino trabado por nasal; isto é, que a nasal actúa máis sobre o Ō ca sobre o Ě. Pero temos de ver os distintos contextos nos que pode aparecer a vogal tónica e a nasal para comprobarmos a influencia que exerce esta sobre aquela.

- a) ĚNT: *xente, dente, vento*.

A vogal tónica conserva o seu timbre aberto nos dous primeiros exemplos. No terceiro, pola contra, pecha un grao a mesma vogal. A explicación á cerrazón pasa por dúas posibilidades: a actuación da nasal ou a metafonía da vogal -o final. Pero esta segunda razón resulta pouco probable se temos en conta a existencia na nosa fala de palabras como *xenro* ou *tempo*.

- b) ĚND: *merenda, facenda*.

Aquí a nasal actúa sobre a vogal tónica dando como resultado unha vogal de abertura media e pechada.

- c) Ě + nasal + consoante distinta das anteriores: *sempre, xenro*.

A nasal non inflúe nestes exemplos, e polo tanto o timbre da vogal tónica é aberto.

- d) Nasal + Ě + nasal: *ferramenta, formento*.

Como no caso anterior, o Ě tónico entre dúas consoantes nasais mantén o seu timbre etimolóxico.

2.2.2 Alteración do timbre ʊ tónico por influxo de nasal

Se no apartado anterior se detectaba a escasa influencia da nasal sobre a vogal tónica, aquí

pódese percibir a tendencia contraria; é dicir, que xeralmente a nasal pecha a vogal tónica, aínda que hai excepcións.

- a) ŌNT: *monte, ponte, fonte*.
b) Resultado de síncope: *hume, cunde, conto*.

Nos dous primeiros exemplos a vogal mantense aberta sen afectarlle o contacto coa nasal. No terceiro, o peche pode deberse ao influxo da nasal ou ben á metafonía da vogal final.

Lavadoiro da Granda

2.3 ALTERACIÓN DA VOGAL TÓNICA POR INFLUXO DE IODE

No alfabeto fonético recibe o nome de iode o *i* que forma parte dun ditongo. Pode ser semivocálico, cando vai despois da vogal que constitúe o núcleo da sílaba, ou semiconsonántico, cando é o primeiro elemento silábico. O iode, a diferenza da nasal e da vogal final, pode influír sobre calquera vogal tónica provocando o seu peche.

entruído < INTRŌITUM

Nesta palabra o Ō latino tónico vai sufrir o influxo do elemento semivocálico, e por iso presenta na nosa fala un resultado que non é acorde coa norma etimolóxica; no entanto na maior parte do territorio lingüístico galego atopamos a forma *entroido*, porque o iode non exerce a súa influencia sobre a vogal tónica.

Os grupos latinos -ŪLT- -ŪCT- -ŌCT-, pola vocalización do primeiro elemento consonántico, e -ŌRI- -ŌRI-, por unha metátese, crean un iode que

dará lugar a diversos resultados no galego. O profesor Fernández Rei estableceu o seguinte cadro, que consta de seis sistemas distintos, para explicar todas as variedades observables nas falas galegas.

		A	B	C	D	E	F
-ÜLT-	MÜLTUM	moito	muíto	muíto	muíto	muto	mutio
	AÜSCULTARE	escoitar	escuitar	escuitar	escuitar	escutar	escutiar
-ÜCT-	LÜCTAM	loita	luíta	luíta	luíta	luta	lutia
	TRÜCTAM	troita	truíta	truíta	truíta	truta	trutia
-ÖCT-	NÖCTEM	noite	nuite	noite	noite	noite	noite
	ÖCTO	oito	uito	oito	oito	oito	oito
-ÖRI-	VERSÖRIAM	vasoira	vasuira	vasoira	vasoura	vasoira	vasoira
	CÖRIUM	coiro	cuíro	coiro	couro	coiro	coiro

No material recolleito da nosa fala atopamos mostras destes grupos que demostran o influxo do iode na vogal tónica: *muíto*, *mui*, *escuitar*, *truíta*, *luíta*, *oito*, *coiro*. A vogal tónica pecha un grao o seu timbre debido ao iode: $\ddot{U} > u$, $\ddot{O} > o$.

Porén, tamén temos o grupo -ÖRI- no que o iode non inflúe no timbre da vogal tónica:

Corredoira < CURRETÖRIAM

Tendo en conta os exemplos que vimos de ver, podemos tirar a conclusión de que os resultados destes grupos no galego de Queizán se corresponden co sistema C, que Francisco Fernández Rei vincula ao galego oriental⁵.

2.4 VOCALISMO ÁTONO

O sistema de sete fonemas vocálicos que posúe o galego en posición tónica, fica reducido a cinco en posición átona non final, como consecuencia da neutralización dos fonemas de abertura media. Aínda que en posición pretónica podemos atopar exemplos de vogais de abertura media con timbre aberto en palabras derivadas formadas co sufixo -*iño* se as primitivas teñen esta vogal como tónica⁶: *velliño*, *purquiños*.

Con outros sufixos non se mantén o timbre da vogal tónica da palabra primitiva. Así da simple *ferro* detectamos *ferreiros* e *ferramentas*. Nesta circunstancia os falantes non son conscientes da presenza da palabra primitiva nas dúas derivadas. En cambio o nome co sufixo diminutivo asócioano ao substantivo do que procede.

A variante de Queizán, como as das restantes falas galegas, caracterízase por presentar un sistema vocálico átono inestable, pois estas

vogais poden padecer alteracións por influencia doutra vogal ou dunha consoante coas que están en contacto. E incluso hai a posibilidade da perda ou da aparición dunha vogal non acorde coa etimoloxía.

2.4.1 Harmonización vocálica

Fálase de harmonización vocálica cando as vogais de abertura máxima e media (a, e, o) en posición pretónica inicial pechan un grao por influxo dun iode ou dun [i] tónico. A fala da nosa parroquia rexistra abondosos exemplos deste fenómeno.

Así o [a] ante iode pode manter o timbre ou ben converterse nun [ɛ]: *bailar* / *beilando*.

O mesmo vai suceder polo influxo dun [i] tónico: *así* / *esí*, *aí* / *éí*, *alí* / *elí*, *aquí* / *equí*, *pedriño*, *exiña*, *éinda*.

O fonema velar medio pretónico [o], cando se ve afectado polo iode ou polo [i] tónico, pecharase nun velar de abertura mínima ou manterase, provocando a aparición dun arquifonema velar: *cuciñeiro*, *cociña* / *cuciña*, *podía*, *bunito*.

Finalmente, o [e] en sílaba pretónica inicial pode verse afectado por un elemento iode ou por un [i] da sílaba tónica e pechase orixinando un fonema palatal de abertura mínima [i] ou ben conservar o seu timbre, co que teremos un arquifonema palatal: *rigueiro*, *inteirizas*, *veciño* / *viciño*, *midir*, *pidir*.

2.4.2 Outros fenómenos

É preciso diferenciar tres tipos de fenómenos segundo a súa incidencia na vogal átona. En primeiro lugar hai aqueles casos nos que unha vogal átona presenta mudanzas no seu timbre debido ao influxo doutra vogal, normalmente a tónica, ou dunha consoante coa que vai en contacto:

- Asimilacións: *acupada*, *espadazada*, *torbón*, *torrón*.
- Disimilacións: *afetuar*, *sábena*, *formento*, *péxagos*.

(5) Para un coñecemento máis fondo da realidade diatópica galega destes grupos véxase F. FERNÁNDEZ REI, *Dialectoloxía da lingua galega*, pp. 48-51.

(6) Para unha análise das vogais medias abertas en sílaba átona véxase A. VEIGA, *Fonología gallega*, § 3.22

En segundo lugar encontramos fenómenos que provocan a aparición dunha vogal átona antietimolóxica:

- a) **Prótese.** Consiste na aparición dunha vogal non etimolóxica ao comezo de palabra e que de ordinario é un *a*: *apegábase*, *adivirtindo*, *acipillalas*, *arrematar*.
- b) **Epéntese.** Fálase de vogal epentética cando se introduce unha vogal, normalmente un iode entre dúas vogais en hiato, no interior dunha palabra: *caíeu*.
- c) **Anaptise.** É a epéntese que se produce ao desenvolverse unha vogal entre consoante líquida e nasal ou entre consoante ou grupo consonántico e líquida e nasal: *quelaro*, *birisca*.
- d) **Paragoxe.** Consiste na adición dunha vogal, normalmente un -e, en posición final de palabra. Aínda que na fala de Queizán non ten vixencia o e paragóxico, rexistráronse varios exemplos que proceden dos finais de verso de cantigas populares: *arrautare*, *casare*, *consolare*, *Queizanche*, *San Julianhe*, *mele*, *levare*, *mullere*, *suministrare*.

E para concluír co vocalismo átono, pasamos a analizar aqueles fenómenos que se caracterizan pola perda dalgunha vogal etimolóxica en posición inacentuada:

- a) **Aférese.** Trátase da perda da vogal pretónica inicial. É, polo tanto, o fenómeno contrario á prótese; e como nesta, é xeralmente a vogal de abertura máxima a que se perde: *marélo*.
- b) **Síncope.** Dicimos que hai síncope cando a vogal átona que se perdeu, pretónica ou postónica, ía en posición interior de palabra: *dreito*, *dreita*, *aparceu*, *vrao*.

3 CONSONANTISMO

O galego de Queizán, como o de todo o concello do Corgo, non presenta ningún dos dous trazos fonéticos consonánticos máis característicos da dialectoloxía galega como son a gheada e o seseo. Pero si se detectan outros fenómenos que teñen relevancia diatópica na nosa fala.

Represa ou tapacuíña para regar os prados de Leiras

3.1 EVOLUCIÓN DOS GRUPOS LATINOS KWA- E GWA-

Os falares galegos ofrecen unha dobre solución á evolución destes grupos latinos:

- a) Conservación do grupo como ocorre no castelán e no portugués. Rexístrase no galego oriental, en boa parte de Ourense e no Baixo Miño pontevedrés.
- b) Perda do elemento semiconsonántico *wau*⁷. Rexístrase no resto do territorio lingüístico galego e é a solución adoptada como normativa para as voces patrimoniais e as cultas máis popularizadas.

Na fala de Queizán atópase a convivencia das dúas solucións no grupo KWA-: *cuando* / *cando*, *cuanto* / *canto*, *se cuadra* / *se cadra*. Pero para ver cal é privativa e poder tirar algunha conclusión escolmei todos os exemplos dos textos orais gravados, como se pode ver no cadro que vén a continuación.

Dos setenta exemplos atopados, manteñen o elemento *wau* o 31,42% (22 casos) e pérdeno o 68,57% (48 casos). Ademais, cada unha das palabras nas que permaneceu o grupo latino sen alteración ten a súa correspondente nas que se perdeu o elemento *wau*. Incluso ás veces era o mesmo informante o que empregaba os dous resultados. Poida que en tempos fose a solución

(7) Letra do alfabeto hebreo coa que se designa en lingüística o "u" semiconsonántico ou semivocálico que forma parte dun ditongo.

	KW-		K-		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%
QUANDO	11	40,74	16	59,25	27	38,57
QUANTUM	1	33,33	2	66,66	3	4,28
QUANTOS	3	100			3	4,28
QUANTAS	4	80	1	20	5	7,14
SI QUADRAM	3	27,27	8	72,72	11	15,71
QUATTUOR			9	100	9	12,85
QUARTOS			9	100	9	12,85
QUALIS			3	100	3	4,28
TOTAL	22	31,42	48	68,57	70	99,96

natural da parroquia, pois eran os veciños maiores de oitenta anos os que máis a empregaban, pero na actualidade podo constatar que o mantemento do grupo latino está nun franco retroceso e só se detecta algunha vez na lingua dos falantes máis vellos ou nalgún individuo con interferencias do castelán. É evidente que a acción do galego estándar, presente na escola e nos medios de comunicación, xogou na súa contra.

No grupo GWA- tamén se recollen as dúas solucións, aínda que con poucas mostras para poder tirar conclusións: *guardamontes*, *gadaña*, *gardeinos*.

3.2 OS GRUPOS -CT- E -PT-

Estes grupos latinos atópanse soamente en palabras cultas que ao seren utilizadas na fala popular vanse converter en patrimoniais, pois perden o primeiro elemento do grupo:

precepto < PRAECEPTUM
sitiembre < SEPTEMBREM

Outra posibilidade que se dá é a vocalización dese primeiro elemento nun [u] ou nun [i]:

defecto < DEFECTUM
resperto < RESPECTUM
leición < LECTIONEM

3.3 AS TERMINACIÓNS LATINAS -ALES, -OLES

Presentan dúas posibles solucións na nosa lingua:

- No galego oriental a perda do -L- intervocálico latino provocou un ditongo: ANIMALES > animais.
- No resto do territorio, ao perderse o -L-, produciuse unha asimilación vocálica a

favor da primeira vogal e posteriormente veu a contracción: ANIMALES > animás.

O material recollido da nosa fala ofrece algunha mostra desta última evolución: *reás* < REGALES, *temporás* < TEMPORALES.

No galego de Queizán, e na maioría das variedades lingüísticas que presentan a segunda solución, este resultado foi substituído na maior parte dos casos pola terminación -ales, -oles (*minerales*, *morales*, *carnavales*), que, como afirma Fernández Rei, “máis que dun castelanismo morfolóxico, ben pode deberse a unha evolución xerada polo propio galego, o mesmo que pasou no norte de Portugal”⁽⁸⁾ onde non se pode explicar polo influxo do castelán.

3.4 AS TERMINACIÓNS -ANES, -ONES

Paralelamente ás anteriores, as terminacións latinas -ANES, -ONES deron lugar, en principio, a dúas solucións nas falas galegas:

- No denominado Bloque Oriental, segundo a clasificación de Fernández Rei⁽⁹⁾, desapareceu o -N- latino intervocálico e orixinouse un ditongo: CANES > cais.
- No resto das falas, despois de perderse o -N-, houbo unha asimilación a favor da primeira vogal con contracción posterior: CANES > cas, cans.

Nesta segunda solución produciuse un dobre desenlace. As falas occidentais recuperaron a nasal (cans), mentres que as centrais presentan un resultado sen nasal (cas). Naturalmente que a fala da nosa parroquia forma parte do Bloque Central como se desprende dos exemplos atopados nos textos orais: *ladrés*, *montós*, *lacós*, *xamós*, *operaciós*, *cordós*, *torrés*, *cas*, *folgazás*.

3.5 AS TERMINACIÓNS -ANUM, -ANAM, -ANOS, -ANAS

A transformación destas terminacións latinas ao galego presenta basicamente dúas solucións que abranguen a maior parte do territorio lingüístico galego:

(8) F. FERNÁNDEZ REI, *Dialectoloxía da lingua galega*, p. 65.

(9) Neste artigo séguese a clasificación dialectal que o profesor Fernández Rei desenvolveu nunha serie de traballos e que pode verse no seu libro *Dialectoloxía da lingua galega*, xa citado na nota anterior.

- a) -án(s), sen distinción xenérica, propia do galego occidental.
- b) -ao(s) ~ au(s)¹⁰ para o masculino, excepto *mao* ~ *mau* que é un substantivo feminino, e -á(s) para o feminino, característica dos falares centrais e orientais.

A fala de Queizán, como non podía ser doutro xeito, ofrece mostras do segundo resultado: *mau* ~ *mao*, *vrao*, *mañá*, *irmá*, *irmaos*, *maus*, *mañás*.

3.6 AS TERMINACIÓNS -INUM, -INAM, -INOS, -INAS

Estas terminacións latinas deron lugar a dúas solucións distintas nas falas galegas:

- a) -ín, -ía, -íus ~ íos, ías. Atópámola na parte máis oriental de Lugo e no galego de Asturias e de León.
- b) -iño, -iña, -iños, -iñas. É o resultado adoptado polo resto do galego.

A nosa fala participa da segunda solución, como se pode comprobar nos exemplos escolmados: *camiño*, *pauíño*, *velliño*, *padriño*, *madriña*, *purquiños*, *sobriñas*.

4 FONÉTICA SINTÁCTICA

Na cadea falada, sempre que non se faga unha pronuncia propia dos rexistros cultos e acorde coa escrita, as palabras non se emiten como unidades independentes, senón que tenden a unirse provocando unha serie de fenómenos non representados na grafía que imos estudar neste

Vértice xeodésico

apartado. Porque non se fala con sons illados, estes experimentan modificacións fonéticas cando entran en contacto con outros sons.

Nos textos recolleitos que reproducen a fala da nosa parroquia hai mostras abondo para facer unha análise das alteracións producidas ao entraren en contacto dous fonemas pertencentes a distintas palabras.

4.1 DOUS FONEMAS VOCÁLICOS

En primeiro lugar cómpre centrarse nas alteracións operadas dentro das vogais naqueles contextos que presentan unha palabra que remata en vogal e a que a segue tamén empeza por vogal. Para a análise dos seus resultados é necesario termos en conta a tonicidade ou non das mesmas.

4.1.1 Dúas vogais tónicas

Cando unha palabra termina en vogal tónica e a que vén despois empeza tamén por vogal tónica, mantéñense as dúas sempre sen ningún tipo de alteración: *elí un*.

4.1.2 Dúas vogais átonas

Se as dúas vogais que se encontran na frase son átonas poden presentar diversos resultados:

- a) Perda dunha das vogais e mantemento da outra.

Esta asimilación pode levarse a cabo entre dúas vogais co mesmo timbre:

-e e-
Eso hai qu' enrellalo
Máis ca s' estivera casado

-o o-
Non daba feit' o que tiña que facer
Per' o que tiña
 Ou ben poden ter timbre diferente:

(10) Amable Veiga considera que a existencia deste tipo de dobles debe explicarse pola neutralización das oposicións de grao de abertura na marxe silábica. De aí que sexa o mesmo pronunciar *mau* ou *mao*. Véxase A. VEIGA, Op. Cit. & 4.5.

-a e- > a

Iba 'n Lugo

O que se chamaba 'spalmar

-e a- > a

S'acostumbraban

Vinm' así

Cando se encontran un a e un e átonos, como se comproba nos exemplos anteriores, normalmente é a vogal máis aberta a que se mantén impondo o seu timbre, pero pódense atopar excepcións: *Daquel' hãbí' escuelas*

-e o- > o

Pensei qu' o matara

Sempr' o botaba

-e i- > i

O pai chamábanll' Indalecio

-e u- > u

Tirámosll' un rebolazo

Faloull' un novio

Os exemplos vistos amósannos que o e átono non se mantén nunca en posición final de palabra. En cambio o o, aínda que desaparece ante a ou i, permanece cando vai seguido dun e inicial:

-o e- > o

Mui agosto 'stuveron

Víñall' o demo 'ncima

-o a- > a

Tod' aquel traíeto

-o i- > i

oit' irmaos

-o u- > u

Estuv' un cacho

- b) Redución a unha vogal diferente das primitivas

O encontro entre dúas vogais átonas de abertura máxima resólvese cun fonema do mesmo timbre, pero que posúe unha abertura maior e que vou representar graficamente cun acento grave:

El ib' àló detrás dunha lacena

Cunh' àixula

Cando unha palabra que remata nunha vogal átona vai seguida dunha primeira forma do artigo en masculino ou do determinante indefinido *un*, coas súas variantes de xénero e número, obtemos como resultado un novo fonema vocálico velar e aberto. É un fenómeno moi rico en exemplos:

-a o > u

Lev' us guardamontes

Que se cham' u rostro

-a u- > u

Nunca coller' un toxo

Habí' unha macheta

Tiñ' unhes dolores!

Tiñ' unhas curnas!

Tamén como consecuencia deste caso, a preposición *a* contrae nos contextos nos que vai seguida do indefinido. E mesmo na segunda frase podemos ver a perda de dúas vogais de abertura máxima (a vogal final da palabra anterior e a preposición):

Ib' àlí' unha taberna

Bótoll' unha pouca aug' un pouco sal

- c) Cando hai algunha pausa entre as dúas palabras, daquela mantéñense as vogais átonas: *comía touciño, aló no monte*.

4.1.3 Unha vogal tónica e outra átona

- a) Perda da vogal átona e mantemento da tónica

A diferenza do apartado anterior, aquí vemos, como é lóxico, que é a vogal átona a que desaparece e que é a vogal tónica a que permanece. A combinación vogal átona + vogal tónica é a que prevalece nos textos:

-a u-

Pegab' us pequenos

Esper' hũ!

-e á-

Pa face-lo arau qu' ara

Marchei us quinz' anos

-e ε-

Porqu' era malo

I-así ch' era

-e í-
Qu'íba

-o ε-
Com'era día de San José
Qu'es'ε mui bunito

-o é-
Pεr'estes

υ e-
υ 'scondite
υ 'ncender

Así e todo, hai casos que constitúen excepción nos que se mantén a vogal átona e cae a tónica. Como podemos comprobar, trátase daqueles exemplos nos que o indefinido *outro* vai precedido dunha palabra rematada nun a átono.

Pr'autr'ano
Com'autra

- b) Redución a unha vogal distinta ás orixinarias

Un fenómeno de grande importancia, polas repercusións morfolóxicas que ten, que se dá na nosa fala é a mudanza de timbre que se produce na vogal tónica dos pronomes *el*, *este*, *ese*, coas súas variantes de xénero e número, ao contraeren cun a átono. A vogal tónica destes pronomes pasa a realizarse como medioaberta ao reducirse coa preposición *a* que a precede:

Pidinll'eu antes 'el
Non ε o mesmo falar da guerra como ir 'ela
Andiven pouco 'elas
Dediqueim' á vida de... 'esta vida de labrador

Ou tamén cun a átono final que vai antes dun pronome persoal ou demostrativo ou dun determinante demostrativo:

P'εso
Non tiñ'εse peso
Quedou εsí mirando pr'el'ε dixo
Com'el ind'hàbí máis

- c) Cando unha das vogais é tónica e a outra átona existe a posibilidade de se manterem as dúas: *nesa aira*, *elí enguruñau*. Polo menos na segunda frase percíbese na gravación unha moi suave pausa entre o adverbio de lugar e o participio.

4.1.4 A conxunción copulativa e seguida de vogal

A conxunción copulativa seguida dunha palabra que empeza por vogal merece unha análise especial polos resultados que presenta na fala da nosa parroquia.

- a) Mantemento da conxunción e perda da vogal inicial. Neste caso a vogal sempre vai ser unha palatal mediopechada:

ε'n paga de llas poñer pr'υ rego
ε'staba comendo
ε'mpezou a traballar

- b) Formación dun ditongo crecente

Na maioría das ocasións a conxunción vaise converter nunha semiconsoante e o novo iode provocará a abertura da vogal inicial da palabra seguinte. Así a palatal pechada tanto tónica como átona vaise transformar nunha palatal aberta:

i-el pagabàs
i-estes bouriando pra meterlle máis medo
i-estaban os nabos por εí
i-entonces descubriuse

Con todo, hai mostras nas que, a pesar do iode, a vogal inicial non modificou o seu timbre: *i-eu*. Neste exemplo, repetido varias veces por diferentes informantes, formouse un tritongo e pode explicarse a non abertura da vogal media por influxo da semivogal que a segue.

A conxunción copulativa, cando vai antes dun artigo masculino convértese nun iode e actúa sobre a vogal velar abríndoa un grao:

i-υ hume andaba pidindo
os xamós i-υs lacós

Do mesmo xeito a conxunción, pronunciada como semiconsoante, actúa sobre o indefinido *un*, e as súas variantes de xénero e número, dando lugar a unha vogal velar medioaberta:

i-unha cabezada
i-un cesto

Co indefinido *outro*, e as súas variantes, a vogal inicial abre orixinando unha de abertura máxima: *i-autros*, *i-autras veces*.

A conxunción copulativa que estamos a estudar tamén se transforma nun iode cando vai despois un *a*, aínda que, como é lóxico ao ser *a* de abertura máxima, mantén o seu timbre sen alteracións: *i-había, i-así*.

4.2 DOUS FONEMAS CONSONÁNTICOS

Malia teren unha menor transcendencia porque na maior parte das ocorrencias permanecen inalteradas, cómpre pescudar nos textos orais gravados as mudanzas que se desenvolven naquelas palabras que rematan en consoante e a que vai despois comeza tamén por consoante.

4.2.1 Encontro de nasais

Cando unha palabra remata en consoante nasal e a que vén despois empeza tamén por nasal pode producirse a asimilación dunha pola outra. É un dos trazos característicos da fonética do falante galego, pois nesta pronuncia a nasal velar en posición final queda asimilada pola labial ou pola alveolar inicial da palabra seguinte:

Se no' me cónta-la verdá
Xa no' m' acurdo
No' nos dan un perro chico

4.2.2 Encontro doutras consoantes

Se unha palabra que remata en consoante vai seguida doutra que empeza pola mesma consoante ou por unha de articulación próxima, o previsible é que unha delas se perda asimilada pola outra:

Afiei un' seis anos
Vamo' xuntar algo

No primeiro exemplo hai unha asimilación entre fonemas coa mesma articulación e no segundo ambos os dous son de articulación cercana.

4.3 CONSOANTES FINAIS

Na fala obxecto de estudo, como no resto das galegas, o *-n* en posición final de palabra pronúnciase regularmente como velar. E percíbese ben nos textos orais cos exemplos de paragoxe escolmados nunha cantiga que xa foron analizados: *Queizanhe, San Julianhe*.

Pero hai algunha excepción na que a nasal final se articula como alveolar e que serve para recoñecer doadamente o galegofalante nativo fronte ao neofalante que non é quen de percibir esta particularidade e vai pronunciar a nasal como velar. Dáse nas partículas *non*, *quen*, *ben*, *tamén* e outras cando van seguidas da primeira forma do pronome persoal átono de terceira persoa en función de complemento directo:

O que non-a tiña
Non-o había
Quen-o duda
Tamén-o sabes

Tamén temos outras excepcións nas que, por motivos diferentes ás anteriores, a nasal final artículase como alveolar:

Na Plaza de San-Antón
San-Andrés
Os que non tiñan-a carne
E fixeron-o cambio
Facían-a feir' así á beira dun monte

Nas dúas primeiras frases, os falantes non teñen conciencia de esteren diante de dúas palabras distintas; pensan que se trata dunha soa palabra e pronúnciana como tal. Na segunda, todos os que vivimos no Corgo sabemos que esa é a denominación popular da parroquia que oficialmente denominamos Santo André de Chamoso.

Nas tres últimas frases, tiradas dun mesmo informante que daquela tiña 94 anos, a nasal final do verbo seguida do artigo artículase como alveolar, no entanto no galego de Queizán pronúnciase como velar para diferenciarlo dos contextos en que vai seguido do pronome átono. O feito de que o informante xa citado empregue no mesmo contexto a nasal velar (*habí' unha casiña que lle chamaban a casa do Monte*) demostra que nin sequera é un trazo persoal, aínda que puidese ser indicio, pola idade, dun fenómeno antigo en extinción.

5 CONCLUSIÓNS

Das características lingüísticas diatópicas analizadas no artigo podemos concluír que o

Vista do cruceiro do camposanto

galego que se fala en Queizán entra dentro do que Francisco Fernández Rei denomina Bloque Central, como o demostran os plurais dos nomes rematados en *-n* (*ladróns* ou *folgazás*) ou a presenza do sufixo *-iño* (*padriño*, *madriña* ou *sobriñas*). Nestes trazos coincide coa fala de todas as parroquias do concello do Corgo.

Con todo, hai algún fenómeno que achega a nosa fala ao Bloque Oriental como sucede cos resultados da alteración da vogal tónica por influxo de iode en *muíto*, *escuitar*, *luite*, *truite*, *oito* ou *coiro* e tamén coa evolución do grupo latino inicial KWA- que presenta en máis do 30% dos exemplos rexistrados o mantemento do grupo (*cuando*, *cuanto*). O primeiro tamén se pode encontrar noutras parroquias do concello¹¹. Por outra banda, o segundo sufriu un importante retroceso e actualmente só se rexistra na lingua dos falantes máis vellos.

Outros trazos do vocalismo como a metafonía ou a harmonización rexístranse, en maior ou menor medida, en case todas as falas do territorio lingüístico galego e, desde logo, pódense atopar na lingua de calquera falante do noso concello. Na fonética sintáctica percíbese unha grande coherencia. No encontro entre unha vogal tónica e outra átona é esta a que loxicamente vai desaparecer, aínda que ás veces se xera unha vogal diferente, e cando conflúen dúas átonas tende a manterse sempre a de abertura máxima [a] e a desaparecer sempre a palatal mediopechada [e]. Mención especial merece o comportamento da conxunción copulativa “e” que se transforma nunha semiconsoante iode e que xeralmente actúa sobre a vogal que vai despois abríndoa un grao ou incluso dous, como sucede en “*i-un cesto*”.

O río visto dende a ponte de Leiras

(11) Lémbrase que na parroquia de San Miguel de Pedrafita hai a Casa do Truito.

6 BIBLIOGRAFÍA

- BUGARÍN LÓPEZ, María Xesús. *O galego fundamental: dicionario de frecuencias*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 2007.
- COUCEIRO, José Luis. *El habla de Feás*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da Universidade (anexo 5 de *Verba*), 1976.
- DUBERT GARCÍA, Francisco. *Aspectos do galego de Santiago de Compostela*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da Universidade (anexo 44 de *Verba*), 1999.
- FERNÁNDEZ REI, Francisco. *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais, 1990.
- GARCÍA, Constantino. *Glosario de voces galegas de hoxe*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da Universidade (anexo 27 de *Verba*), 1985.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón. *Manual de gramática histórica*. Madrid: Gredos, 1968.
- PORTO DAPENA, J. Álvaro. *El gallego hablado en la comarca ferrolana*, Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da Universidade (anexo 9 de *Verba*), 1977.
- REGUEIRA, Xosé Luís. “Cambios fonolóxicos no galego actual”. En Mercedes Brea, Francisco Fernández Rei, Xosé Luís Regueira. *Cada palabra pesaba, cada palabra medía. Homenaxe a Antón Santamarina*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da Universidade, 2008, pp. 275-286.
- TABOADA, Manuel. *El habla del valle de Verín*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da universidade (anexo 15 de *Verba*), 1979.
- VÄÄNÄNEN, Veikko. *Introducción al latín vulgar*. Madrid: Gredos, 1968.
- VEIGA, Amable. *Fonología gallega*. Valencia: Bello (col. Biblioteca Filológica), 1976.
- WILLIAMS, Edwin Bucher. *Do latim ao português. Fonologia e morfologia históricas da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Tempo Brasileiro. 1975.

Fonte da Granda